Archetype

Το ποιητικό αφήγημα στο αρχιτεκτονικό έργο του Δημήτρη και της Σουζάνας Αντωνακάκη.

Το ποιητικό αφήγημα στο αρχιτεκτονικό έργο του Δημήτρη και της Σουζάνας Αντωνακάκη

Αγγελική Τσαμουρίδου - 24/11/2025

Ερευνητική Εργασία

Όνομα φοιτήτριας: Αγγελική Τσαμουρίδου
Όνομα επιβλέπουσας: Δήμητρα Χατζησάββα
Συν-επιβλέπων: Δημήτρης Αντωνακάκης
Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Πολυτεχνείο Κρήτης.
Μάρτιος 2025

Το γραπτό και χτισμένο αρχιτεκτονικό έργο της Σουζάνας και του Δημήτρη Αντωνακάκη, αποκαλύπτει μια πολυδιάστατη και πολλαπλή ανάγνωση γύρω από την έννοια του χώρου, τόσο στην Ελληνική όσο και στη διεθνή σύγχρονη αρχιτεκτονική. Αναζητούν και διερευνούν επίμονα και ευρηματικά τα βαθύτερα νοήματα του τόπου και των καταγωγών του, της ποίησης και των λέξεων, της οικειοποίησης και της ονειροπόλησης, ενσωματώνοντάς τα στο σώμα των έργων που συνθέτουν. Η θεωρία και η πράξη είναι άρρηκτα συνδεδεμένες στο έργο τους, όπου η μία τροφοδοτεί και εμπλουτίζεται μέσα από την άλλη, συγκροτώντας το συνολικό

αρχιτεκτονικό αφήγημα.

Η παρούσα έρευνα επιδιώκει να μελετήσει την ποιητικότητα που χαρακτηρίζει τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται και ερμηνεύουν οι Αντωνακάκη την αρχιτεκτονική και κατ' επέκταση τη ζωή. Στόχος είναι να αναδειχθεί ο ποιητικός λόγος και ο ποιητικός χώρος των αρχιτεκτόνων, όπου στη συνήχησή τους ενεργοποιούν τη διάσταση του χρόνου, και έτσι οι χώροι μετουσιώνονται σε τόπους ζωής. Τα συνθετικά στοιχεία που υφαίνουν το χωρικό και ποιητικό τους αφήγημα, είναι όλες εκείνες οι λέξεις που απαντούν στο διττό ερώτημα που θέτουν οι ίδιοι οι Αντωνακάκη:

Πώς βιώνεται ο χώρος και πώς κατοικείται ο χρόνος; (Αντωνακάκη, 2010:72).

Το ερώτημα αυτό θα αποτελέσει την αφετηρία και ταυτόχρονα το κλείσιμο της παρούσας μελέτης, καθώς λειτουργεί άλλοτε ως ερώτηση-κίνητρο και άλλοτε ως απάντηση, απέναντι σε όσα προκαλεί η διαρκής αναζήτηση της ουσίας της αρχιτεκτονικής.

Α. Πρώτα γράμματα:

Στην πρώτη ενότητα, επιδιώκεται μια βιογραφική καταγραφή της ζωής του Δημήτρη και της Σουζάνας Αντωνακάκη, με στόχο να κατανοηθούν και να εντοπιστούν οι καταγωγές της ποιητικής προσέγγισής τους. Από τα παιδικά βιώματα στις γειτονιές που μεγάλωσαν, στη Σχολή και τους καθηγητές που τους ενέπνευσαν, και τέλος, στις συνθετικές προτεραιότητες που διεκδικούν στη θεωρία και την πράξη της αρχιτεκτονικής.

Α1. μνήμες & καταγωγές / τα παιδικά χρόνια:

Ο Δημήτρης και η Σουζάνα Αντωνακάκη έχουν τονίσει αρκετές φορές, σε κείμενα και διαλέξεις τους, την πολυτιμότητα των παιδικών τους χρόνων και τόπων, ως σημεία αναφοράς αλλά και "επιστροφής" στις πρωταρχικές ανάγκες της αρχιτεκτονικής εμπειρίας. Για τον καθένα ξεχωριστά, οι μνήμες και οι καταγωγές των παιδικών χρόνων διαφοροποιούνται, αλλά ο κοινός παρονομαστής και για τους δύο είναι ότι οι μνήμες αυτές εμπεριέχουν το ποιητικό αφήγημα ως προς την ζωή και κατ' επέκταση προς την αρχιτεκτονική. Οι ίδιοι την αναζήτηση των καταγωγών και των παιδικών αναμνήσεων την θεωρούν εργαλείο απαραίτητο για την «ποιητική» προσέγγιση της αρχιτεκτονικής (Αντωνακάκη, 2018:16).

"Οι δικές μας αρχιτεκτονικές προτάσεις ακουμπάνε σε μνήμες μακρινές. Η απόσταση τις βοηθάει και η αφαίρεση τις μετασχηματίζει σε νέες κάθε φορά αφηγήσεις"

Σουζάνα Αντωνακάκη,

Αρχιτεκτονική: Επάγγελμα. Επαγγέλλομαι = Υπόσχομαι, Τχνη αρχιτεκτονικής διαδρομής, Futura: 2018.

4

Για την **Σουζάνα Κολοκυθά - Αντωνακάκη** (1935) (εικ.1), οι πρώτες παιδικές μνήμες και περιγραφές λαμβάνουν χώρα στην γειτονιά της Καλλιθέας, μια τυπική γειτονιά των προαστίων της Αθήνας, όπου το χτισμένο περιβάλλον απαρτιζόταν από μονώροφα ή διώροφα το πολύ κτίρια, με κήπους και αυλές. Η ίδια αποκαλεί την γενιά της ως «παιδιά της Κατοχής και του Εμφυλίου» (Αντωνακάκη, 2018:16) με την αίσθηση του φόβου και της ανασφάλειας να κυριαρχεί στο σπίτι και στην γειτονιά, με μνήμες και εικόνες πικρές. Παρόλο που ο πόλεμος είχε σκεπάσει τον φόβο των παιδικών τόπων της γενιάς της, η Αντωνακάκη επιμένει κυρίως στις φωτεινές πλευρές της εποχής και τις πολύτιμες αξίες που επιλέγει να κρατήσει για συντροφιά.

"Αυτή η ζωή, μου άφησε μια γλυκιά ανάμνηση κοινότητας που με ακολουθεί ακόμα στην αρχιτεκτονική μου διαδρομή. Είναι αυτή η αίσθηση του βιωμένου χώρου μέσα και έξω από το σπίτι,

εικ.1: Η Σουζάνα Αντωνακάκη με την αγαπημένη της κούκλα, στο σπίτι της στην Καλλιθέα.

5

Συλλέγοντας όλες τις παραπάνω αφηγηματικές αναμνήσεις από τους τόπους των παιδικών χρόνων του Δημήτρη και της Σουζάνας Αντωνακάκη, αναγνωρίζονται τα οικογενειακά και φιλικά περιβάλλοντα που συνέβαλαν στη διαμόρφωση μιας ευαίσθητης ματιάς προς τον κόσμο. Για τους ίδιους, τα παιδικά τους χρόνια και οι ρίζες αποτελούν σημαντική αφετηρία και συντροφιά, στην οποία επιλέγουν να επιστρέφουν συχνά στην μετέπειτα αρχιτεκτονική τους διαδρομή. Κάνοντας μια αυτοκριτική και μια επιστροφή στο παρελθόν, οι ίδιοι για τους εαυτούς τους, καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι όλα όσα τους σημάδεψαν στους τόπους των παιδικών τους χρόνων αποτέλεσαν τους λόγους για τους οποίους εκτίμησαν και κατανόησαν τα μετέπειτα διδάγματα και τις εμπειρίες τους.

“Μήπως αυτό είναι το νόημα της κατοίκησης;

Κάποια εμπειρία που όλοι έχουμε απ’ όταν είμαστε παιδιά; Κουβαριασμένοι στο κρεβάτι τη νύχτα ή χωμένοι κάτω από το τραπέζι ή σε μια γωνία ανάμεσα σε έπιπλα που μας περιβάλλουν αδιάφορα σαν κτήρια σε μια φανταστική πόλη, παίζοντας στους δρόμους και στις αλάνες; Τότε που η φαντασία συμπλήρωνε στο σκοτάδι και στην ησυχία της μοναξιάς ένα πλήθος λεπτομερειών ανάμεσα στις οποίες κυκλοφορούσαμε ευτυχισμένοι;

Αλήθεια, γιατί ξεχνάμε τόσο πολύ τα παιδικά μας χρόνια;”

Σουζάνα και Δημήτρης Αντωνακάκης,
Αρχιτεκτονική Περιήγηση. Στις λέξεις και στα κτίσματα, ΕΙΑ 2015, αρχείο Α66.

α2. οι (δι)δάσκαλοι:

Ο Δημήτρης και η Σουζάνα Αντωνακάκη, φοιτούν στην Αρχιτεκτονική Σχολή του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου, με χρονική αφετηρία τα έτη 1953 και 1954 αντίστοιχα. Στα χρόνια των σπουδών τους, είχαν την τύχη να βρεθούν με σημαντικούς δασκάλους. Ο καθένας με τον δικό του ιδιαίτερο τρόπο αναζητούσε μέσα από την αρχιτεκτονική, την ποίηση, την ζωγραφική και τη γλυπτική, «να διερευνήσει τις βαθιές σχέσεις του τόπου με τον κόσμο» (Αντωνακάκη, 1994:26). Τα διδάγματα από τους δασκάλους τους αποτέλεσαν για τους ίδιους αφετηρίες και τόποι αναφορών, για τη διαμόρφωση της αρχιτεκτονικής και συνθετικής τους σκέψης.
Στο κεφάλαιο αυτό, παρουσιάζονται κάποιες από τις προσωπικότητες που αναφέρουν συχνά στα κείμενα και στις ομιλίες τους οι Σ. και Δ. Αντωνακάκη, εντοπίζοντας μέσα από αυτές τα πρώτα διδάγματα από το μάθημα του κάθε Δασκάλου, τα στοιχεία-"λέξεις" που επιλέγουν να συλλέξουν από τον καθένα ξεχωριστά, όχι με τη μορφή της άρρηκτης μίμησης, αλλά ως μέσα αναστοχασμού για τις προσωπικές τους ιδεολογικές και αισθητικές καταβολές.

Ο Δημήτρης Πικιώνης, ο Νίκος Χατζηκυριάκος-Γκίκας, ο Νικόλαος Εγγονόπουλος, ο Παναγιώτης Μιχελής και ο James Speyer υπήρξαν οι δάσκαλοι του ζεύγους Αντωνακάκη στην Σχολή του ΕΜΠ τη δεκαετία του '50 (1953-59). Πρόκειται για δημιουργούς που συμπληρωματικά με την διδασκαλία τους παράγουν έργο και εκτός σχολής και επηρεάζουν την ελληνική κοινωνία, εμπλουτίζοντας κατ' επέκταση την διδασκαλία τους την περίοδο εκείνη έμπρακτα μέσω της ενεργούς στάσης τους.

"...και αργότερα στις σπουδές, στο Πολυτεχνείο της Αθήνας, μου θύμισε στάσεις, περιστάσεις και συμπεριφορές που οδηγούσαν μέσα από τη γόνιμη κριτική στην αναζήτηση του ουσιώδους στην τέχνη, στην επιστήμη και στη ζωή. Αυτές οι μνήμες παραπέμπουν σε ορισμένους δασκάλους οι οποίοι με το έργο, την παρουσία τους...

Δημήτρης Πικιώνης (1887), η «μέσα βλέψη» στον χρόνο και στον χώρο:

Ο Δημήτρης και η Σουζάνα Αντωνακάκη πρόλαβαν τον Δημήτρη Πικιώνη (εικ.9) ως δάσκαλο στα τελευταία έτη της διδασκαλίας του (1955-57), στην έδρα της Διακοσμητικής και Εσωτερικών χώρων του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου. Παρά τη σύντομη επαφή μαζί του στον χώρο της σχολής, παραμένει για τους Αντωνακάκη ανεξίτηλη η ανάμνηση της στοχαστικής παρουσίας του Πικιώνη και της ενεργού στάσης του απέναντι στα δημόσια ζητήματα της εποχής, καθώς συμμετείχε σε συνέδρια και δημοσίευε κείμενα στα περιοδικά και στις εφημερίδες. Ήταν ο μόνος καθηγητής τα χρόνια εκείνα που έχτιζε χωρίς να βάζει ταμπέλες, και προκαλούσε αυτομάτως μια συζήτηση γύρω από τα έργα του. Τονίζει για τον δάσκαλό του ο Δημήτρης Αντωνακάκης ότι «μαζί του ή συμφωνείς ή διαφωνείς ή απορείς, όμως είναι ένα πρόσωπο στο οποίο αναφέρονται όλοι...» (Αντωνακάκης, 2013:24).

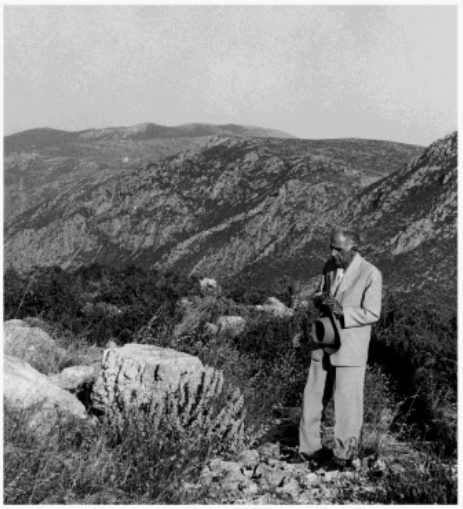

...και τον τρόπο που αντιμετώπιζαν ακόμα και κριτικά τις απόψεις των άλλων, γεφύρωσαν την αρχιτεκτονική με την **ποιητική διάσταση** του χώρου, με τα μυστικά της φύσης και της ζωής"

Σουζάνα Αντωνακάκη,

Κατώφλια. 100+7 χωρογραφήματα, Futura: 2010.

εικ.9: Ο Δημήτρης Πικιώνης.

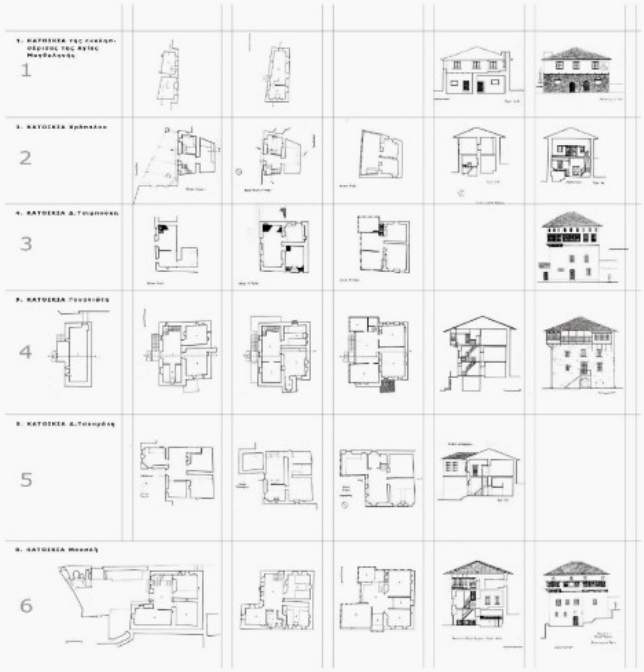

εικ.26: Κατοικίες μελέτης (1958), Σ. Αντωνακάκη.

"Η φύση ανάγκασε κι εδώ τον απλό άνθρωπο να βρει το αναγκαίο και το απαραίτητο στα έργα του. Γι' αυτό και η τέχνη, η έκφραση τους είναι αληθινή και τα έργα αυτά έχουν την ποίηση, που μόνο από την αλήθεια πηγάζει. Η επαφή τους με την πραγματικότητα θεμελίωνε αυτή την αλήθεια και τους οδηγούσε κάθε φορά στη σωστή, την αναπάντεχη την πρωτότυπη λύση. Συνεργάτης σ' αυτή του την προσπάθεια έχει ο απλός άνθρωπος, τον χρόνο, την τύχη και τις χίλιες δύο ανάγκες και καταστάσεις της καθημερινής ζωής, φτώχεια, πλούτο παλιό ή καινούργιο. Δεν του χρειάζεται ούτε γραφείο, ούτε μολύβι για να αραδιάσει μάταιες γραμμές της φαντασίας του, δεν διάβασε βιβλία αρχιτεκτονικής, από ρυθμούς και χαρακτήρα δεν νιώθει, μα δημιουργεί ασυνείδητα ακολουθώντας τη φύση"

Απόσπασμα από τα συμπεράσματα της μελέτης. (Αντωνακάκη, 1959).

1965, Εργαστήριο 66:

Μερικά χρόνια αργότερα, το 1965 ο Δημήτρης και η Σουζάνα Αντωνακάκη σε συνεργασία με την Ελένη Γκούση-Δεσύλλα, απέσπασαν το Α' βραβείο στον αρχιτεκτονικό διαγωνισμό για το Αρχαιολογικό Μουσείο της Χίου (εικ.39-40). Με αφορμή το βραβείο αυτό, ιδρύουν το Εργαστήριο 66 μαζί με την Ε. Γκούση-Δεσύλλα, την Έφη Τσαρμακλή-Βροντίση και τον Διονύση Ποτήρη, με έδρα αρχικά στην οδό Αναγνωστοπούλου και από το 1963 και μετά στην οδό Γ. Σταθά, στην Αθήνα. Από το 1965, μετά τον διαγωνισμό του Μουσείου στην Χίο και με αφορμή το έργο Hydra Beach προστίθεται στην ομάδα και ο Γαβριήλ Αηδονόπουλος, ολοκληρώνοντας την συγκρότηση της αρχικής ομάδας του Εργαστηρίου 66.

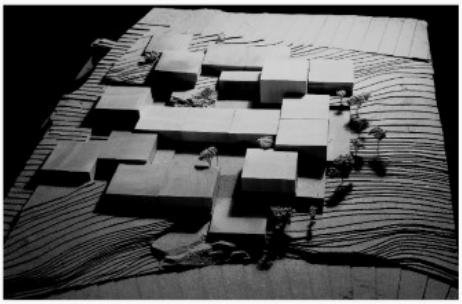

εικ.39-40: Η αρχιτεκτονική πρόταση για το Αρχαιολογικό Μουσείο Χίου, 1965. Αρχιτεκτονική Μακέτα & Κατόψεις.

Η ιδέα του Εργαστηρίου, αποσκοπούσε σε ένα συνεργατικό και συναδελφικό μοντέλο εργασίας, ένα πεδίο ανοιχτού και γόνιμου διαλόγου, δηλώνοντας την βαθιά πίστη των Αντωνακάκη στην συλλογική άσκηση της αρχιτεκτονικής. Λόγω της ιδιαίτερης αυτής δομής του, η οποία δημιουργούσε περισσότερο το κλίμα μιας κοινότητας, καταργούσε την ιεραρχία μεταξύ εργοδότη και υπαλλήλου και ενίσχυε έτσι την αυτονομία του κάθε συνεργάτη. "Η εσωτερική λειτουργία του γραφείου, ενώ εκφράζεται ως δουλειά μιας ομάδας, διατηρεί ταυτόχρονα τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των ατόμων που την απαρτίζουν και είναι υπεύθυνα για μια μελέτη" (Κωνσταντόπουλος, 1994:18). Για την ορθότερη και ισότιμη οργάνωση του γραφείου, είχαν τεθεί κάποιοι βασικοί όροι συμμετοχής[2] (Antonakakis and Antonakaki, 1985:10) για τα μέλη της ευρύτερης ομάδας. Συγκεκριμένα, το κάθε μέλος του Εργαστηρίου κατά την συμμετοχή του:

1. διατηρεί τα προσωπικά του έργα
2. συνεργάζεται, εάν το επιθυμεί, σε ισότιμη βάση εντός της ομάδας από την αρχή ή σε κάποια φάση ομαδικών έργων και διαγωνισμών (στην περίπτωση αυτή, τα κέρδη κατανέμονται εξίσου σε όλους τους συμμετέχοντες)
3. συνεργάζεται ως συν-αρχιτέκτονας ή διαχειριστής έργου σε προσωπικά έργα που αναλαμβάνουν άλλα μέλη, ανάλογα με τις απαιτήσεις του έργου, τις προθεσμίες, τις οικονομικές προδιαγραφές κ.λπ.
4. μοιράζεται το λειτουργικό κόστος του γραφείου, ανάλογα με τα έσοδα (με κάποια τακτικά μηνιαία έξοδα που μοιράζονται εξίσου)
5. Διατηρεί ίσο δικαίωμα σε κάθε έργο και σε κάθε φάση της μελέτης στην οποία έχει συμβάλει.

"Το Atelier 66 αντιπροσωπεύει τη δυνατότητα που προσφέρει η ομαδική εργασία για αυτοδιάθεση και ατομική παρουσία. Είμαστε όλοι συμμέτοχοι σε μια έρευνα για την πράξη της αρχιτεκτονικής στη χώρα μας"

Δημήτρης και Σουζάνα Αντωνακάκη,

ATELIER66. The architecture of Dimitris and Suzana Antonakaki, Kenneth Frampton, Rizzoli Publications NYC 1985, σ. 10

[2]σε ελεύθερη μετάφραση (Antonakakis and Antonakaki, 1985:10).

Σουζάνα Αντωνακάκη:

Η Σουζάνα Αντωνακάκη, όπως την χαρακτηρίζει η Μπούκη Μπαμπάλου "δραστήρια και μαχητική" ασχολήθηκε με τα κοινά "ως μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου του Συλλόγου Αρχιτεκτόνων (1971 έως 1972) και Πρόεδρος του Τμήματος Αρχιτεκτόνων στο ΤΕΕ της Ελλάδος (1982 έως το 1984), αφήνοντας σημαντικό έργο με τις πρωτοβουλίες και την πρωτοτυπία των ιδεών της" (Αντωνακάκη, 2023: 535-536). Μία από τις πιο σημαντικές πρωτοβουλίες που φανερώνουν το όραμα της Αντωνακάκη ήταν η ίδρυση της Μόνιμης Επιτροπής Θεμάτων Κατοικίας, στην οποία συμπεριέλαβε μια σειρά από αξιοσημείωτες ιστορικά εκδηλώσεις. Από τις πιο καίριες και καθοριστικές, ήταν τα Επιμορφωτικά Σεμινάρια Αρχιτεκτονικής με τίτλο *Θεωρία - Ιστορία και πράξη της Σύγχρονης Αρχιτεκτονικής*, "που στοιχειοθετούν την πρώτη εγχώρια προσπάθεια συγκρότησης θεωρητικής σκέψης για την αρχιτεκτονική πρακτική" (Αντωνακάκη, 2023: 535-536), όπου στα σεμινάρια κλήθηκαν να μιλήσουν πολλές σημαντικές προσωπικότητες από την εγχώρια και διεθνή αρχιτεκτονική. Στο ίδιο πλαίσιο, οργανώθηκε η έκδοση του *Οδηγού Κατοικίας* (εικ.54), ένα σημαντικό τεύχος με ενημερωτικό και εκπαιδευτικό χαρακτήρα, που απευθύνεται στους μελλοντικούς κατοίκους. Εμπεριέχει επεξηγηματικά κείμενα, σχέδια και collage με σκοπό να δημιουργήσει μια «πρόκληση για σκέψεις» (Αντωνακάκη, 1981:9), μακριά από στερεότυπες αντιλήψεις προκειμένου για να «κοιτάζουμε την κατοικία σαν μια σειρά από "ενότητες-περιοχές ζωής", όπου η οικογένεια σαν σύνολο, και κάθε μέλος της, αποτυπώνουν τα σημάδια της καθημερινής τους ζωής» (Αντωνακάκη, 1981:9).

εικ. 54: *Οδηγός Κατοικίας*, ΤΕΕ, 1981.

"Προσπαθήσαμε, παρακολουθώντας από κοντά τις ομάδες εργασίας, να φτιάξουμε ένα τεύχος απλό: χωρίς να είναι απλοϊκό, θα θέλαμε να προκαλεί προβληματισμό, να τοποθετεί το θέμα "κατοικία" σε σχέση με τη ζωή, να ενημερώνει για τις πραγματικές ποιοτικές αξίες, να αφυπνίζει συνειδήσεις, να βοηθά στην κατεύθυνση της αναγνώρισης των πραγματικών αναγκών, του σωστού καταμερισμού της ιεράρχησης των δαπανών συσχετισμένων με τις τοπικές συνθήκες και τη σωστή ερμηνεία της παράδοσης, με την έννοια που ενσωματώνεται το παρελθόν μέσα στο παρόν με κατεύθυνση προς το μέλλον. Γι' αυτό ας μάθουμε στον κόσμο να απαιτεί ουσιαστικά πράγματα, όχι περιβλήματα, όχι επενδύσεις, αλλά χώρους-τόπους ζωής"

Σουζάνα Αντωνακάκη, *Αρχιτεκτονική Ποιητική*, Αθήνα: Futura, 2023, σ. 289.

Β. Αφηγηματικά συνθετικά στοιχεία // Οι "λέξεις" & το λεξιλόγιο:

Στη δεύτερη ενότητα, μελετάται ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβάνονται και ενσωματώνουν στην αρχιτεκτονική τους, η Σουζάνα και ο Δημήτρης Αντωνακάκης, τα συνθετικά και χωρικά εργαλεία σχεδιασμού. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, στο έργο τους ο γραπτός λόγος είναι άρρηκτα συνδεδεμένος με τη συνθετική διαδικασία, δημιουργώντας μια αμοιβαία σχέση μεταξύ των δύο αυτών κόσμων. Το κείμενο τροφοδοτεί τη σύνθεση και αντιστρόφως, η σύνθεση δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς το κείμενο. Εμπλουτίζουν τα νοήματα του χώρου μέσα από το βλέμμα και τον λόγο ποιητών και φιλοσόφων, ενσωματώνοντάς τα στο σώμα του αρχιτεκτονήματος. Για τους Δ. και Σ. Αντωνακάκη, κάθε συνθετικό στοιχείο του χώρου αποτελεί μια πρόκληση δημιουργίας ενός πολυδιάστατου τόπου συμβάντων, γεμάτο αμφισημίες και νοήματα. Σε κάθε ενότητα του κεφαλαίου, εντοπίζονται αυτές οι ποιητικές προθέσεις του γραπτού και χτισμένου έργου τους, οι οποίες προκαλούν τελικά τα συμβάντα ζωής και τα χωρικά ενεργήματα στον κάτοικο-αναγνώστη.

Η κίνηση στο βλέμμα των Σ. και Δ. Αντωνακάκη ερμηνεύεται ως "μια πράξη ελευθερίας", την οποία διακρίνουν στα "βήματα και τις χειρονομίες ανθρώπων που πίσω από τα μάτια τους κρύβουν μια ευαισθησία" (Αντωνακάκης, 1981:68-78) φανερώνοντας ποιητικά το βαθύτερό τους νόημα. "Η οδός είναι και η σκηνή, όπου η καθημερινότητα εκτυλίσσεται και γίνεται ορατή και ποιητική - αποκτά βάθος, ένταση, σημασία, μέτρο άρα και ποίηση" (Αντωνακάκη, 2023:256). Αυτή η ποίηση εμπεριέχεται στο κενό που σχεδιάζουν και οριοθετούν οι Αντωνακάκη, σε αυτό το κενό που συνθέτει και ορίζει τις κινήσεις των κατοίκων και που σκηνοθετεί τον χώρο, ανάμεσα στα εμπόδια που ακουμπούν στο έδαφος. Από αυτό το ευρηματικά σχεδιασμένο κενό, επιτρέπουν στον κάτοικο τη διάσχιση των χώρων, χαράσσοντας έτσι την "οδό", τον δρόμο.

Όλες οι παραπάνω επεξεργασίες που χαρακτηρίζουν τις εσωτερικές και εξωτερικές διαδρομές στα έργα του Δημήτρη και της Σουζάνας Αντωνακάκη, δημιουργούν προς το σώμα που τις διασχίζει ένα ανοιχτό πεδίο πολλαπλών αφηγήσεων, με σκοπό την ενεργοποίηση των αισθήσεών του. Ο άνθρωπος με το σώμα του δεν στέκεται μόνο ως θεατής της οδού - κίνησης, αλλά γίνεται μέρος της αφήγησής της.

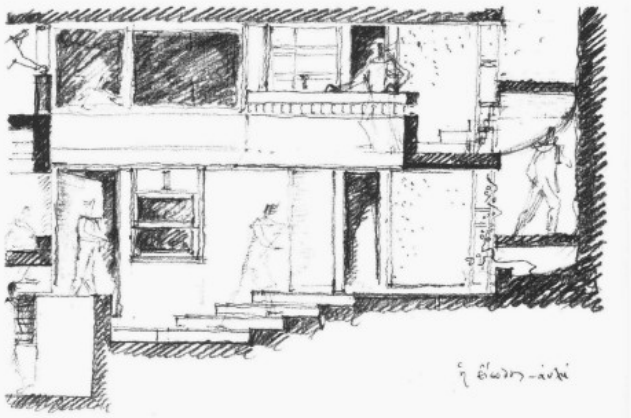

"Ο άνθρωπός μας σηκώνεται,
περπατά, βγαίνει από το δωμάτιο,
πάει αλλού, οπουδήποτε.
Να τος, που ανοίγει την πόρτα του
σπιτιού του για να βγει έξω.
Είναι ακόμα μέσα στο σπίτι ένας
διάδρομος, σκάλες, ένας
ανελκυστήρας.
Να τος, στον δρόμο.
Πώς είναι φτιαγμένο αυτό το έξω;
Εχθρικό ή φιλόξενο;
Ασφαλές ή επικίνδυνο;
Ο άνθρωπος είναι στους δρόμους της
πόλης και με μια σειρά διαδοχικών
κινήσεων έξω από την πόλη, στην
εξοχή. Ούτε ένα δευτερόλεπτο η
αρχιτεκτονική δεν τον εγκατέλειψε.

Έπιπλα, δωμάτιο, ηλιακό ή τεχνητό
φως, αερισμός και θερμοκρασία.
Διάταξη και βοηθητικά στοιχεία της
κατοικίας του. Το σπίτι, ο δρόμος, το
τοπίο της πόλης, η πόλη.
Ο παλμός της πόλης, η εξοχή, οι
δρόμοι της, οι γέφυρες της, τα σπίτια
της, η πρασινάδα και ο ουρανός, η
φύση"

Le Corbusier, *Συζήτηση με τους φοιτητές αρχιτεκτονικής σχολής*
(Από αφιέρωμα στην εκπομπή *Παρασκήνιο*, ΕΡΤ: αφήγηση Δημήτρης Αντωνακάκης)

Την συσχετίζουν και με τον τρόπο που ορίζει ο Wassily Kandinsky (Kandinsky, 1980:23) ένα μουσικό θέμα σε σημεία, γράφοντας πως "*γεωμετρικό σημείο είναι η τελευταία ένωση της σιωπής με τον λόγο*, ενώ η γραμμή γεννήθηκε από την κίνηση και παραπέμπει στην κατεύθυνση.... *Από τη συνάντηση σημείου και γραμμής θα προκύψει ένα ον καινούργιο με αυτόνομη ζωή*" (Αντωνακάκη, 2023:237-238). Σε αυτό το ον αναφέρονται όταν μιλούν για το κατώφλι οι δύο αρχιτέκτονες, αντιμετωπίζοντάς το ως ένα σημείο στο χώρο και στο χρόνο, ως "τον διφορούμενο τόπο υποδοχής και απαγόρευσης, οικειότητας και αποξένωσης" (Αντωνακάκη, 2015α: 60).

Τα κατώφλια στο αρχιτεκτονικό έργο των Αντωνακάκη, γίνονται αντιληπτά ως παύσεις -χωρικές και χρονικές- που ακουμπούν πάνω στον ρυθμό της κίνησης-οδού. Είναι εκείνα τα σημεία όπου συμβαίνει η αλληλοδιείσδυση και η μετάβαση από τη μία κατάσταση στην άλλη, από το μέσα προς τα έξω, από το κλειστό στο ανοιχτό και από το γνώριμο στο άγνωστο. Αποτελεί ένα από τα κομβικά σημεία του οικοδομήματος, καθώς "παραλαμβάνει χαρακτηριστικά από τις δύο περιοχές τις οποίες ενώνει" (Αντωνακάκη, 2023:195-196). Στο φορτισμένο με νοήματα σύμβολο-κατώφλι, εγγράφεται "το νόημα της χωρικής και χρονικής διαδοχής" (Αντωνακάκη, 2010:115), η προετοιμασία του περάσματος, το άνοιγμα και η διέλευση, η επαφή και η αλληλοδιείσδυση του ιδιωτικού με το δημόσιο. Η διαδοχική μετάβαση του σώματος, από τον έναν χώρο στον άλλο, από το υπαίθριο εξωτερικό προς το προφυλαγμένο εσωτερικό, από το κρυφό προς το φανερό επιτυγχάνεται με τα κατώφλια - υποδοχείς κινήσεων και αποφάσεων. Αντιλαμβάνονται και διαχειρίζονται το κατώφλι ως "τόπο του διστεγμού και της επιθυμίας, της υποδοχής και της αναμονής" (Αντωνακάκη, 2018:115-116), και ως "τόπο όπου σωματοποιείται η περιοχή της μετάβασης, το πέρασμα στην αντίπερα όχθη" (Αντωνακάκη, 2010:115-116). (Αντωνακάκη, 2010:231).

"Η πόρτα-όριο χώρου και χρόνου, διασχίζει δύο σύμπαντα, το εδώ και το εκεί, το ίδιο και το άλλο, το οικείο και το ανοίκειο"

Σουζάνα Αντωνακάκη,

Κατώφλια 100 + 7 χωρογραφήματα, Αθήνα: Futura 2010, σ. 231.

Χωρικά, το ερμηνεύουν ως ένα όριο με αναφορά στην ετυμολογική προσέγγιση του Heidegger (Heidegger, 2008:53): όχι ως ένα σημείο όπου κάτι φαινομενικά διακόπτεται-παύει να υπάρχει, αλλά από εκεί απ' όπου κάτι ξεκινά να ξεδιπλώνει την ουσία του. Ακόμη, το πέρας -που σημαίνει όριο στα αρχαία ελληνικά- το αντιμετωπίζουν "με το νόημα του περάσματος και όχι του αμείλικτου τέλους" (Αντωνακάκη, 2010:115-116). Η Σουζάνα Αντωνακάκη αναφέρει πως "η ποιητική του χώρου εξαρτάται άμεσα από την επεξεργασία των ορίων. Λέξεις όπως κατώφλι, πύλη, πόρτα, σηματοδοτούν περιοχές μετάβασης με την πραγματική ή τη μεταφορική έννοια" (Αντωνακάκη, 2018:161). Τα όρια επιτρέπουν στο σώμα που τα αντιλαμβάνεται να δει και να προσχωρήσει στον χώρο και να τον αισθανθεί δικό του, να τον οικειοποιηθεί. Ο Δημήτρης Αντωνακάκης παρατηρεί πως "είμαστε εκεί που μπήκαμε στο κατώφλι, αλλά είμαστε ταυτόχρονα σε όλα τα σημεία που βλέπουμε" (Αντωνακάκης, 2018), συσχετίζοντάς το με "τη σημασία που έχει το άνοιγμα μιας πόρτας, καθώς αποκαλύπτεται διαδοχικά ο χώρος που κρύβει πίσω της" (Αντωνακάκης, 2018).

"Όταν περνάς από ένα δημόσιο χώρο σε έναν ιδιωτικό, αντιλαμβάνεσαι στο κατώφλι, τη διακριτική αίσθηση της μεταβολής του χαρακτήρα του χώρου από δημόσιο σε ιδιωτικό, ώσπου να γυρίσει η πόρτα και να δεις ολόκληρο τον χώρο που υπάρχει πίσω της"

Δημήτρης Αντωνακάκης, Συνέντευξη στο Gradreview, 2008.

β4. το ποιητικό δυναμικό της κατασκευής:

Ο Δημήτρης και η Σουζάνα Αντωνακάκη, εντοπίζουν την κοινή ετυμολογική σύνδεση μεταξύ ποίησης και αρχιτεκτονικής στην ίδια τη λέξη "ποίηση", που προέρχεται από το ρήμα *ποιώ* και σημαίνει *κατασκευάζω*, καταλήγοντας "στο αποτέλεσμα μιας συναρμογής - μιας σύνθεσης" (Αντωνακάκη, 2023:406). Αντιμετωπίζουν το οικοδόμημα, άπως κάθε ποιητικό έργο που δημιουργεί "έναν δικό του κόσμο, ένα μικρό σύμπαν" (Αντωνακάκη, 2010:72). Η ίδια η διαδικασία υλοποίησης και ανέγερσης μιας ιδέας με πραγματικά υλικά, "με μηχανές, με χέρια, με τον μόχθο, αλλά και με την ευαισθησία που θωπεύει και συναρμόζει τα υλικά κατασκευής" (Αντωνακάκη, 2010:71), ερμηνεύεται ως μια πράξη ποιητική. Τα δομικά χαρακτηριστικά που συγκροτούν την κατασκευή, αναγνωρίζονται ως "ομοούσια με το ποιητικό δυναμικό του κειμένου, όταν απομονώνονται αποτελούν κομμένα μέλη ενός άψυχου σώματος" (Αντωνακάκη, 2010:101) και επιτρέπουν "στη μονιμότητα και στην εφήμερη πολλαπλή ανάγνωσή του" (Αντωνακάκη, 2010:101). Το οικοδόμημα-κείμενο για τους αρχιτέκτονες, "εκτείνεται στη γη και κοιτάζει τον ουρανό, στέκει εκεί και περιμένει τους κατοίκους-αναγνώστες του" (Αντωνακάκη, 2010:101).

"Η αρχιτεκτονική απευθύνεται στον άνθρωπο, στο σώμα του, στις αισθήσεις του, στις ευαισθησίες του. Το σώμα του ανθρώπου είναι κι αυτό ένα αρχιτεκτόνημα, ένας οργανισμός, καθώς έχει χαρακτηριστικά και ιδιότητες χωροχρόνου, με τους ρυθμούς του, τον όγκο του, τις ανάγκες του"

Σουζάνα Αντωνακάκη,

Σημειώσεις γύρω από την έννοια της "συμβίωσης", Συλλογικό, Αθήνα: Καστανιώτης, 2015.

Η ποιητική ερμηνεία του κτίσματος ως σώμα, οδηγεί τους Αντωνακάκη στον στοχασμό πως οι τοίχοι της κατασκευής είναι τα ζωτικά όργανα "που οργανώνουν το μεγάλο σώμα του κτιρίου" (Αντωνακάκη, 2023:488-490). Ο συλλογισμός αυτός, αναγνωρίζεται μέσα από τις συχνές αναφορές των αρχιτεκτόνων στα λόγια του συγγραφέα Khalil Gibran, ο οποίος γράφει πως "το σπίτι σας είναι το μεγάλο σώμα σας" (Gibran, 1974:48). Ακόμη, ενισχύουν το ποιητικό αυτό αφήγημα, μέσα από το βλέμμα του Βίκτωρος Ουγκώ στο μυθιστόρημά του *Η Παναγία των Παρισίων*, όπου για τον Κουασιμόδο -τον μόνιμο κάτοικο του ναού της Cathedrale-, ο ναός "ήταν διαδοχικά το αυγό, η φωλιά, το σπίτι, η πατρίδα, το σύμπαν" (Bachelard, 2014:117). Η Σουζάνα Αντωνακάκη, αναγνωρίζει στο μυθιστόρημα του Ουγκώ αυτό το "μοναδικό, σύμμετρο, άμεσο, σχεδόν ομοούσιο ζευγάρωμα μεταξύ ανθρώπου και κτίσματος" (Bachelard, 2014:117), δίνοντας έμφαση στη "μυστηριώδη αρμονία που υπήρχε μεταξύ του πλάσματος αυτού και του κτίσματος" (Αντωνακάκη, 2023:487).

Η διάσταση του χρώματος στο έργο των Αντωνακάκη, ερμηνεύει την "τεκτονική σημασία" του, έτσι ώστε να ενσωματώνεται και να δημιουργεί μια οργανική σχέση με το σώμα του κτίσματος. Το χρώμα για τους Αντωνακάκη, είναι ένα ποιητικό στοιχείο, καθώς μετουσιώνει τον χώρο, "σημαδεύει και ενεργοποιεί τον χρόνο" (Αντωνακάκη, 2023:204). Δημιουργεί σχέσεις οριτές με πολλαπλές ερμηνείες, χωρίζει, προσανατολίζει, ενοποιεί, αναδεικνύει τις μορφές, "συνοφίζει το όριο και ό,τι κρύβεται πίσω από αυτό, είναι το πέρας αλλά και η μετάβαση από έναν κόσμο στον άλλον" (Αντωνακάκη, 2010:111). Το χρώμα ως όριο εισχωρεί στο είναι των πραγμάτων (Αντωνακάκη, 2010:112), δουλεύεται μαζί με την αρχιτεκτονική "αλλιώς μένει μετέωρο, ένθετο στοιχείο χωρίς καμία οργανική σχέση με το οικοδόμημα" (Αντωνακάκη, 2023:190). Οι Αντωνακάκη, ερμηνεύουν ακόμη, την ψυχολογική προέκταση του χρώματος, όταν συναντάται με το φως γίνεται "ένταση, ανάγκη κοινωνική και ανθρώπινη", τονώνοντας τα αισθήματα χαράς, χαλάρωσης, ασφάλειας και δράσης (Αντωνακάκη, 1981:51).

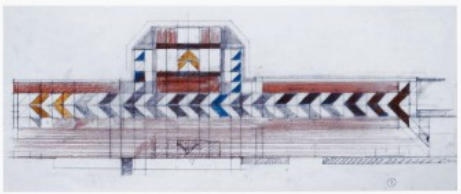

"Το χρώμα στη μικρή κλίμακα των παραδοσιακών οικισμών είναι η γιορτή του κτίσματος. Ακόμα και σήμερα τα σπίτια βάφονται συχνά μέσα στη διάρκεια του χρόνου για να υποδεχτούν κάποιες ξεχωριστές μέρες"

Σουζάνα Αντωνακάκη,

Κατώφλια 100 + 7 χωρογραφήματα. Αθήνα: Futura, 2010.

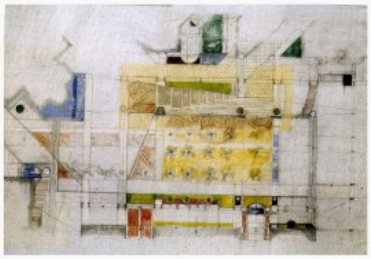

Οι παραπάνω ποιότητες που επεξεργάζονται οι Αντωνακάκη πάνω στο σώμα του κτίσματος, αλληλοτροφοδοτούν και συνομιλούν με όλα τα συνθετικά εργαλεία που προαναφέρθηκαν στις προηγούμενες ενότητες του κεφαλαίου. Η μια απόφαση στηρίζει την άλλη, συνυπάρχει αρμονικά και υφαίνεται από την άλλη, ολοκληρώνοντας το ποιητικό αφήγημα στο αρχιτεκτονικό τους έργο. Όλα αυτά τα στοιχεία βρίσκονται "σε μια συνεχή διαλεκτική σχέση.. συντίθενται, διαλύονται και ανασυντίθενται" (Αντωνακάκη, 2023:194).

"Και όμως πρέπει αυτόν το χώρο να τον επεξεργαστούμε με τη μεγαλύτερη σοβαρότητα, να τον διαπλάσουμε αναζητώντας τα "πιο απόκρυφα στοιχεία που συνθέτουν την συμπεριφορά μας. Στοιχεία με τα οποία θα τον πλουτίσουμε, για να φορτισθεί με την εμπειρία μας, δηλαδή με αυτή την αλήθεια που διαμορφώνεται κάθε μέρα και που συνέχεια ανανεώνεται, με αυτή την αλήθεια των χειρονομιών, της κίνησης του φωτισμού, των αποχρώσεων που μαζεύουμε από το σπίτι μας, από την δουλειά μας, από τον δρόμο, από την καθημερινή ανθρώπινη συμπεριφορά και που χαράζει μέσα μας τα ίχνη της" (Γκροτόφσκι, 1971:7).

Όταν ο χώρος ζωντανέψει ξανά μέσα στο γύρισμα των ωρών της μέρας και όταν ο άνθρωπος μπορεί να διεισδύσει ελεύθερα σ' αυτόν και από αυτόν, όταν ο χώρος καλύπτει τις προϋποθέσεις για την φυσική και ελεύθερη μετάβαση του ανθρώπου από την αυτοσυγκέντρωση και την ιδιωτικότητα στην κοινή δραστηριότητα και τη συμμετοχή, από την κατάσταση της αυτοδιείσδυσης σε μια άλλη κατάσταση που ενώνει το ιδιωτικό με το δημόσιο, το μύχιο με το φανερό, που επιτρέπει στους ανθρώπους να μοιράζονται μεταξύ τους και κατά τη βούλησή τους του θησαυρούς της συλλογικής εμπειρίας, τότε, τουλάχιστον, ο χώρος θα έχει μεταμορφωθεί σε μια εμπειρία ζωής"

Δημήτρης Αντωνακάκης, *Ο αρχιτέκτονας και το υλικό του.* συγγρ. Δ. Αντωνακάκης, Π. Λουκάκης, Αθήνα: Σχολή Μωραΐτη, 22 Δεκεμβρίου 1978. σ. 233.

Γ. Τα ίχνη του χρόνου της ζωής στον χώρο / συμπεράσματα ανοιχτά σε ερμηνείες:

Η παρούσα εργασία επιδίωξε να αναδείξει την ποιητική προσέγγιση του Δημήτρη και της Σουζάνας Αντωνακάκη στον κόσμο της αρχιτεκτονικής. Η ποιητικότητα στην αντίληψη του χώρου εντοπίζεται από τα χρόνια των παιδικών τους τόπων, αργότερα από την πολύτιμη διδασκαλία του κάθε δασκάλου τους κατά τις σπουδές τους στην Αρχιτεκτονική Σχολή και σταδιακά ανοίγεται και εμπλουτίζεται μέσα από τις σκέψεις ποιητών και φιλοσόφων, καθώς και από τα πολυσήμαντα αρχέτυπα του μεσογειακού τόπου. Οι λέξεις που επιλέγουν στα κείμενά τους και ο τρόπος με τον οποίο αυτές μετουσιώνονται σε χώρους-τόπους, δημιουργούν ένα ποιητικό αφήγημα που συγκροτεί το αρχιτεκτονικό τους έργο. Αναζητούν την ποίηση μέσα από τα αρχέτυπα και τις ιδιαιτερότητες του τόπου, τις υλικές και πνευματικές πρωταρχικές ανάγκες του ανθρώπου, την ουσία του κατοικείν και τους οικείους τόπους των ποιητών.

The poetic narrative in the architectural work of Dimitris and Suzana Antonakakis.

Introduction:

The written and built architectural work of Susana and Dimitris Antonakakis reveals a multidimensional and multiple reading around the concept of space, both in Greek and international contemporary architecture. They persistently and ingeniously search for and explore the deeper meanings of the place and its origins, of poetry and words, of appropriation and reverie, embodying them in the body of the works they compose. Theory and practice are inextricably connected in their work, where one feeds and enriches through the other, constituting the overall architectural narrative.
This research aims to study the poetic characterising the way Antonakakis perceive and interpret architecture and, by extension, life. The aim is to highlight the poetic discourse and poetic space of the architects, where at the point of their unification they activate the dimension of time and thus, spaces are transmuted into places of life. The synthetic elements that weave their spatial and poetic narrative are all the words that answer the twofold question posed by Antonacakis themselves:
How is space experienced and how is time inhabited? (Antonakaki, 2010:72).
This proposition will be the starting point and at the same time the closing of this study, as it functions sometimes as a question-motivation and sometimes as an answer, in the face of what is provoked by the constant search for the essence of architecture.

A. Early letters:

In the first section, a biographical record of the life of Dimitris and Susana Antonakakis is sought, with the aim of understanding and identifying the origins of their poetic approach. From their childhood experiences to the neighborhoods they grew up in, to the School and the professors who inspired them, and finally, to the

synthetic priorities they claim in the theory and practice of architecture.

B. Narrative synthetic elements // The "words" & vocabulary:

In the second section, we study the way in which Suzana and Dimitris Antonakakis perceive and embody in their architecture the synthetic and spatial tools of design. As already mentioned, in their work the written word is inseparably related to the synthetic process, creating a reciprocal relationship between these two worlds. The text feeds the synthesis and conversely, the synthesis cannot exist without the text. They enrich the meanings of the space through the vision and words of poets and philosophers, integrating them into the body of the architectural work. For D. and S. Antonakakis, each synthetic element of space is a challenge to create a multidimensional place of events, full of ambiguities and meanings. In each section of the chapter, they identify these poetic intentions of their written and built work, which ultimately cause life events and spatial energies to emerge in the inhabitant-reader.

C. The signs of the time of life in space / Conclusions open to interpretation:

This paper sought to highlight the poetic approach of Dimitris and Susana Antonakakis to the world of architecture. The poetry in their perception of space is traced back to their childhood years, later from the valuable teachings of each of their teachers during their studies at the School of Architecture, and gradually opened and enriched through the thoughts of poets and philosophers, as well as through the multifaceted archetypes of the Mediterranean land. The words they choose in their texts, and the way in which they are translated into spaces-places, create a poetic narrative that constitutes their architectural work. They search for poetry through the archetypes and particularities of place, the material and spiritual primary needs of man, the essence of dwelling, and the poets' familiar places.